

İSLAM'I YENİDEN ANLAMA

DESTEK YAYINLARI: 1441
DİN/FELSEFE: 8

HÜSEYİN ATAY / İSLAM'I YENİDEN ANLAMA

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İmtiyaz Sahibi: Yelda Cumalıoğlu
Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Yayın Koordinatörü: Melih Atay
Editör: Ömer Faruk Atay
Son Okuma: Ömer Faruk Atay
Sayfa Düzeni: Cansu Poroy
Sosyal Medya-Grafik: Tuğçe Budak - Mesud Topal

Atay Yayıncılık: 1.-5. Baskı (2001- 2017)
Destek Yayınları: 6. Nisan 2021
Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-625-441-218-9

© Destek Yayınları
Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul
Tel. (0) 212 252 22 42
Faks: (0) 212 252 22 43
www.destekdukkan.com
info@destekyayinlari.com
facebook.com/DestekYayinevi
twitter.com/destekyayinlari
instagram.com/destekyayinlari
www.destekmedyagrubu.com

Deniz Ofset – Çetin Koçak
Sertifika No. 48625
Maltepe Mahallesi
Hastane Yolu Sokak No. 1/6
Zeytinburnu / İstanbul

Hüseyin Atay

İSLAM'I YENİDEN ANLAMA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

İSLAM TOPLUMUNUN TAHLİLİ / 19

BİRİNCİ METOT

İSLAM'I ZAMAN VE MEKANDAN
BAĞIMSIZ OLARAK ANLAMA / 37

Amaç / 42

İslam / 42

Taklit / 43

Din - Kültür / 43

İçtihat – İslam'ın Uygulanışı / 46

Bir Hükümü Değiştirmenin Yöntemi / 48

Şeriatın Karakteri / 49

İslam'ın Hayatiyeti - Ruhü / 52

İslam'ın Hayatla İlişkisi / 53

Sonuç / 57

İKİNCİ METOT

AKIL İLKECİLİĞİ / 61

Akıl / 61

Vahiy / 73

ÜÇÜNCÜ METOT

İLMÎ ZİHNİYET / 77

DÖRDÜNCÜ METOT

DİN - DİN KÜLTÜRÜ AYRIMI / 85

BEŞİNCİ METOT

TARİHÎ METOT / 97

ALTINCI METOT

İLİM - İMAN - AMEL BİRLİĞİ / 105

YEDİNCİ METOT

KUR'AN-I KERİM'İ ANLAMA / 117

ÖZEL ANLAYIŞ / 117

Nesih / 117

EVRENSEL ANLAYIŞ / 132

SEKİZİNCİ METOT

SÜNNETİ ANLAMA / 143

Sünnet / 149

Mütevatir / 153

Meşhur Sünnet / 156

Tek Kişinin Rivayeti / 156

DOKUZUNCU METOT

HARAM VE HELALİ ANLAMA

(Dini Değer Hükümlerinin Temellenmesi) / 167

Mutezile / 174

Eşariye / 178

Maturidiye / 182

ONUNCU METOT

İYİLİK KURAMI: EMRİ BİL-MARUF / 189

Yabancılaşma-Aynileşme: Özdeşme / 189

Şahsiyetin Mukavemeti / 195

Şahsiyetin Taşması – Ayniyetin Yaygınlaştırılması / 196

a) Emrin ve Marufun (iyinin) Sözlük Anlamları / 197

b) Marufun Kur'an'daki Anlam / 199

c) Marufun Bilinmesi / 200

i) İslam'da Uygulamanın Şartları / 201

ii) Suçun Cezası / 204

d) İyi Uygulamanın Şartları / 206

1. Fizikî Güç Kullanma / 208

2. Eğitim / 212

ON BİRİNCİ METOT

KÖTÜLÜK KURAMI / 215

Nehyin ve Münkerin Anlamları / 215

Kur'an-ı Kerim'de Münker / 217

Kötünün (Münkerin) Bilinmesi / 218

Kötüyü Önlemenin Şartları / 220

Bilmenin Üç Derecesi / 222

Kötüyü Önleme Hususunda Önemli Hadis / 225

Sonuç / 232

ON İKİNCİ METOT

HOŞGÖRÜ - MÜSAMAHA İLKESİ / 235

Hilm (Yumuşaklık) / 238

ON ÜÇÜNCÜ METOT

TEDRİCİ METOT / 251

A- Öğretimde / 251

Kur'an'ın Birden İndirilmemesinin Felsefesi / 253

B- Kişilikte / 257

Tedrici Metodun Bazı Özellikleri / 263

ON DÖRDÜNCÜ METOT

İÇTİHAT / 267

İçtihadın Meşruiyeti / 269

İslam Hukukunun İki Karakteri / 270

İçtihat Bölünmez Bir Melekedir / 275

İçtihadın İlk Kaidesi / 279

İçtihatta Aranacak Unsurlar / 286

ON BEŞİNCİ METOT

SEMANTİK / 295

Belagat / 297

Dil Felsefesi / 300

İnsan ve Hayvan Ayırtacı: Dil / 303

Delalet / 306

Dil ve Düşünce / 308

Semantik Hakkında Üç Kitap / 313

Semantik Nasıl Oluyor? / 318

Semantiğin Görevleri / 323

Müphemlik / 324

Dil - Oluş - Varlık / 328

Yaratmada Dilin Etkisi / 329

Kur'an-ı Kerim'de Dil ve Var oluş / 332

KAYNAKÇA / 343

DİZİN / 351

ÖNSÖZ

Yirmi sene önceki bir tespitimle söze başlamak istiyorum. Mısır'daki Cami'ul-Ezher'den mezun ve Beyrut'ta Cami'ul-Ezher şubesi-nin müdürü olan zat ile bir İslam kongresinde karşılaştım, uzun uzun sohbet ettik ve şunu öğrendim. Cami'ul-Ezher de dahil olmak üzere eski geleneksel medreselerde hadis okunmazdı. Fıkıhta ne kadar hadis -doğruluğu ve yanlışlığı araştırılmadan- geçiyor idiyse, medrese mezunu hocalar da o kadar hadis bilirlerdi, bu kadar hadis bilmek de bir işe yaramazdı. Fıkıhta hep fakihlerin sözleri -sırf şahıslarına dayanılarak- tartışılır ve pek ender dayandıkları deliller söz konusu olurdu. Çünkü fakihlerin sözleri ileri sürdükleri ve dayandıkları delillerden daha kuvvetli sayılırdı ve bugün de durum aynıdır. Tarih boyunca mezhepler arasında kısır döngü içinde bir tartışmaya rastlanır, ama kimsenin bu tartışmalardan istifade ederek kendi fikrini değiştirdiğine rastlanmamıştır. Şimdiki dinî ve siyasi gruplarda da durum aynıdır.

Allah'a şükrediyor ve hocalarıma hayırlı dualar ediyorum. Fıkıh-ta ve hadiste içtihat eden ve içtihat derecesinde ilmi olan hocalarım oldu. Onlardan fakültenin dışında özel olarak okudum. Böylece fıkıh ve hadisi muhakeme ve mukayese edecek bir öğretim görmüş oldum.

1941 yılında Güneyce'den İstanbul'a geldim ve ilkokulun beşinci sınıfına naklettim. Cumartesi ve pazar günleri Hacı Hasip Efendi'den Arapçaya başladım, yazın da okumaya devam ettim. Daha sonra, Beyazıd müderrislerinden Asım Hacıbilaloğlu'ndan aynı minval üzere hem okula giderken ders okuyor hem de tatillerde Arapça okuyordum. Kumkapı Ortaokulu ikinci sınıfında iken Mustafa Gümülcineli ile tanıştım ve okulu bitirinceye kadar ondan okumaya devam ettim. Ortaokulu bitirince liseye gitmeyi geciktirdim ve üç yıl gece gündüz İstanbul medreselerinde okutulan bütün medrese kitaplarını ve fazlasını; mesela, Husulul-Memul (usûl); Telvih (usûl); Nesematul-Eshar (usûl); Camii Sağır (hadis) ve Şerhi Tergib, İbn Melek, Meşarik-Envar (hadis); İlcamlu-Avam (Gazali), Erbain, Cevahirul-Kur'an, el-iktisat til-itikat (Gazali); Burhan (İsmail Gelenbevi-mantık) kitaplarını Mustafa Gümülcineli hocamdan ikmal ettim. Ayrıca Ali Haydar Güleriyüz'den (Ku'dat Hocası) usûlden el'Mirkat ve sonradan Rize Müftüsü olan Yusuf Ziya Karal'dan belagat ve Arap edebiyatı okudum. 1948'de Bağdat'a gidip liseye girdim ve 1954'de Bağdat İlahiyat Fakültesi'ni birincilikle bitirdim. Bu suretle hem eski geleneksel medrese tahsilini hem de modern ilahiyat tahsilini yapmış oldum. On sene süresince İstanbul'da ve Bağdat'ta yoğun bir çalışma ile müderrislerden fıkıh, usûl, kelam, mantık, hadis, tefsir, murafa (duruşma), felsefe, sanat, medeniyet tarihi, psikoloji, İslam tarihi, Arap dili ve edebiyatı tahsil ettim.

Bağdat'ta yeni neşriyatla da karşılaştım. Artık kendi bilgilerimle hadis ile fıkıh arasında bir uyumsuzluğun bulunduğunu görebiliyordum. İyi hatırlıyorum, Bağdat'ta talebeliğim esnasında, Mısır'da bulunan meşhur âlim Zahid Kevseri'ye, boşanmada iki şahidin getirilmesini emreden ayet¹ hususunda, Hanefilerin içtihadının beni

1. "Kadınların bekleme süreleri bittiği zaman onları uygun şekilde alıkoyun ya da uygun bir şekilde onlardan ayrılın. İçinizden de iki adil tanık getirin." (Talâk 65/2) Hüseyin Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*. (Kur'an'dan alınan ayetlerde yazarın son çevirisi esas alınmıştır. Bundan sonra sadece sure adı ve ayet numarası olarak verilecektir. Aksi belirtilmedikçe Hüseyin Atay çevirisinden alınmıştır.)

tatmin etmediği hakkında bir mektup yazdım. Bana verdiği cevapta Hanefi içtihadını haklı çıkaracak delilleri ileri sürmüştü. Merhum Kevseri mutaassıp bir Hanefi idi. Gene tatmin olmamıştım.

Talebeliğim esnasında felsefeye de düşkünlüğüm vardı. Daha İstanbul'da iken ortaokul yıllarımda Adnan Adıvar'ın "Tarih Boyunca İlim ve Din" kitabını almıştım. Bağdat'ta fakültenin programlarının dışında meşhur müderrislerden özel dersler okudum. Onlar Allah rızası için ders verdiklerinden gidemediğim zaman üzüldülerdi. İbn Sina'nın "en-Necat"ının mantık bölümünü, mantıkta meşhur Süleyman Efendi'den; kelimadan Tavâliul-Ehvar'ı Muhammed Kızılcı'dan; usulî'l-fıkh'tan et-Tevzih'i ve eş-Şaşı'yı Emcet Zehavî'den vs. okudum.

Fakültenin ikinci sınıfında kelim dersine gelen Abdullah Nakşibendi benim felsefeye daha da özen göstermeme sebep oldu. Aşağıda bunun hikayesini anlatacağım. Felsefe bilgim arttıkça Kur'an'ı daha iyi anlamaya başladım. Arapçam ilerledikçe Kur'an anlayışım da ilerledi ve Kur'an'ın yeniden nazil oluyormuş gibi günlük olaylara çözümler getirdiğini gördüm. Derslerin dışında Kur'an'la sık sık karşı karşıya kalmama şu sosyal durum da yardım etmişti. Bağdat'ta günün dört vaktinde radyodan Kur'an okunurdu. Caddeden geçenlerin her dükkanın radyosundan kesintiye uğramadan yoluna devam ederek Kur'an'ı dinlemesi mümkündü. Değişik kısımları sık sık dinlemek beni etkiledi. Şüphesiz, onun güzel yanını okunuşundan çok anlamında idi.

Bir gün özel ders okuduğum hocam Muhammed Kızılcı'ya; Hocam! Bu hocalar Kur'an okumuyorlar, dedim. Cevabında beni destekledi ve şunu ilave etti. Kendisi bir âlim arkadaşına Kur'an okuyup okumadığını sormuş, o da müçtehit olmak niyetinde olmadığı için Kur'an okumadığı karşılığını vermiş. Böylece Kur'an'ın bana etki ederek düşünmeye sevk ettiğini ve böylece bilinçlendiğimi görmüştüm. Fakat hocalarda buna benzer hiçbir belirti görmüyordum.

Bir gün tefsir dersinde hocaya, atalarımızla övünmemiz Kur'an'a ters düşüyor diyerek, Kur'an'a uyacak yerde atalarına uymayı tercih edenleri eleştirmiş olan ayeti okudum,² hocam cevap vermedi. Aynı ayeti İslam ilimlerini ve Arapçayı iyi bilen arkadaşlara anlatmakta zahmet çektim ve sonunda ayetin ne demek istediğini anlatabildim.

Yukarıda ismi geçen kelimam hocamız Abdullah Nakşibendi hayatındaki fırtınalı durumunu şöyle anlattı. 1930'lu yıllarda Mısır'da İslam'da yenilikler hususundaki yoğun neşriyatı takip etmiş ve eski kitaplarda anlatılanların tatbikat sahasında olmadığını görünce, eski kitapları reddetmiş ve böylece dini de inkar etmişti. Sonra Mısır'a gitmiş, yüksek tahsilini yapmış, memleketine dönünce de tekrar dine dönmüş. Bu durumunu şöyle yorumladı. Eskiden kitaplar bana hakimdi, onları reddettim ve dinsiz oldum. Şimdi ise kitaplara ben hakim oldum, tekrar dine döndüm. Eski kitaplara mahkum olmak ile onlara hakim olmak arasındaki fark budur. Eski kitaplara mahkum olanların hâlâ bu mahkumiyetlerinden kurtulmak istememeleleri kafalarının çalışmamasından başka neyle açıklanabilir.

Bu mahkum olmak ile hakim olmak olayı çok güzel bir ilim anlayışını ve zihniyetini ortaya koymaktadır. Kitapların kendisine hakim olması; kitaplarda yazılanların doğrusunu yanlışından ayıramamak, onlara körü körüne, düşünmeden uymak ve bağlanmak anlamındadır. Eğer bu kitaplar hayata cevap veremiyorsa, insan iki şeyden birini tercih etmek zorunda kalıyordur; ya eski kitaplara uyacak ya da o kitapları inkar ederek dinsiz olarak hayata uyum sağlayacak ve kitaplardan ayrılacak. Genç hoca da hayatı tercih etmiş ve kitapları inkar ederek onların hakimiyetinden kurtulmuştur. İşte İslam dünyası bu çıkmazın içindedir. Çünkü eski kitaplarda olan din kabul edilince, dindar olmak için onlara uymak ve onların hakimiyetini kabul etmek gerekir. Bu durumda Müslümanlar hayatta çok sıkıntı

2. Onlara "Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun" denince, "Hayır! Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiysele de mi? (Bakara 2/170)

çekiyor, hayatla uyuşamıyorlar. Onlara uymanın zorluğunu ve hayata ters düştüğünü gören başka bir kimse ise onları ve dolayısıyla da onların anlattığı dini reddediyor, inkar ediyor. Her iki grubun anlattığı aynı kitapların anlattığı din olup biri sınıksız ona sarılıyor, öbürü de kökünden onu reddediyor. Üç asırdır Türkiye'nin bu çıkmazın içinde olduğunu fark eden pek az kimse vardır. İslam dünyası da aynı durumdadır. Onun için bu iki grup arasında diyalog da, iletişim de kurulamıyor. İki grup da sorunun kaynağını bilmiyor, çünkü her ikisine de kitaplar hakimdir. Yukarıda anlattığım müçtehit olmamak için Kur'an okumayan hoca (âlim!) da kitapların mahkumu ve esiri bir hâldedir. Geçmişini biliyor, ama muhakeme etmiyor, sorgulamıyor, onu tekrar ediyor.

Bu, hocanın birinci durumunun açıklanmasıdır. Taklitçiliğin en iyi şekilde ifade edilmesi olan bu durum, sadece yazılı kitaplara ait bir fikir olmayıp, hayatta veya ölmüş olan kişilerin sözlerine katıksız olarak, körü körüne bağlı kalmayı da içine alır.

Hocanın ikinci durumuna yani kitaplara hakim olma durumuna gelince, bu şudur: Kitaplarda olanı ilmî ve hür bir düşünce ile anlayıp muhakeme ederek yanlışını doğrusundan, yanlışının yanılma derecesini ve doğrusunun doğruluk derecesini birbirinden ayırma mahareti ve ilim melekesine sahip olma demektir. İşte böyle olana âlim denir. Kitaplarda olanı ezberleyip anlayana ve anlatana âlim denmez, âlim müçtehit olur. Müçtehit, her şeyi bilen demek olmayıp, bildiğini muhakeme ederek yeni bir fikir ileri sürebilen kimsedir. Başkasının dediğini tekrarlayan ve ondan başka şeye geçemeyene mukallit denir, yani başkasının tasmağını boynuna geçiren demektir. Kitaplarda olana hakim olan gerçek âlim ve gerçek dindar olur. Kitaplar kendisine hakim olmuşsa zihnen, ilmen ve de fikren mahkum, köle ve esir olur. İslam'da bir yandan fıkhıdaki taklit, diğer yandan tasavvuf ve tarikatlardaki akıl ve düşünme düşmanlığı Müslümanları perişan ederek cenazeye çevirmiştir.

Türkiye'ye döndükten sonra, Türk milletinin Kur'an'ı anlamadıkça gerçek Müslüman olamayacağı kanaatine vardım. O zamandan beri bu kanaatim gittikçe kuvvetlendi ve gelişti, hâlâ da aynı düşüncedeyim. O zaman bazı imam arkadaşlara nasıl hutbe okumaları gerektiğini anlattım. Anlattığım gibi hutbe okuyan bir imama cemaatten biri; Allah razı olsun ömrümde bir defa abdestli cuma namazı kıldım, demişti. Çünkü imamlar eski hutbeleri tekrarlayıp duruyor, hem uzatıyor hem de araya birçok Arapça sözler, dualar ve Türkçe manasını vermediği ayetler sokuyor. Bunları Kur'an okur gibi tecvidle okuduğu için insanlara güzel ve tatlı bir uyku basıyor. Bunun için "Cuma Hutbeleri Nasıl Olmalıdır" diye bir makale yazdım. Diyanet'in müşavere kurulunda kabul edilip, Diyanet Dergisi'nde basıldı.³ Bugün hâlâ aynı mücadeleyi vermeye çalışıyorum. Hutbelerde manasını anlatmak şartıyla Kur'an ve hadis Arapça okunmalı, geri kalan dualar ya sırf Türkçe olmalı veya tamamen kalkmalıdır. Suudi Arabistan'da cuma günleri resmi devlet tatili olduğu hâlde ulema heyeti, hutbelerin beş veya yedi dakikayı geçmemesi gerektiğine karar vermişlerdir. Türkiye'de cuma günleri resmi çalışma günleri olduğundan Diyanet İşleri bu konuyu ciddiye almalı ve dinlemeyen imamı cezalandırmalıdır. Aksi takdirde devletin verdiği imkanları Müslümanların lehine kullanmaktan aciz bir kurum olarak kalacaktır.

Külliyetüş-Şeria'nın (Bağdat İlahiyat Fakültesi) son sınıfındaki mezuniyet tezisi "Eser ul-Re'yi fit-teşri'il-İslamî" (Fikrin İslam şeriatını anlamada etkisi) idi. Bunda, büyük müçtehitlerin ve imamların şeriatı anlamadaki ihtilaflarının sebeplerini ilmi ve metodik yönden göstermeye çalıştım. İlk müçtehitlerin daha geniş ufuklu ve hür düşünce sahibi olmalarının en önemli sebebi, ellerinde Kur'an ve bir-

3. Diyanet Dergisi, c.1, (1961); Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar IV* (Ankara: 1995). (Bundan sonra Atay, Araştırmalar olarak zikredilecektir.) Kırk sene sonra, bugün ilahiyat fakültelerinde bile buradaki önerilere göre okuyabilecek zihniyete gelemediler. Oysa, bu önerimi 1961'deki Diyanet İşleri Başkanlığı İlmî Müşavere Heyetinin kabul etmiş olduğu ortadadır.

kaç hadisten başka bir kültür birikimleri ve yönlendirici fikir öncülerinin olmamasıdır. Kendilerinden önce karşılaştıkları bir din kültürü gelenekleri yoktu. Kendi fikirleri ve sözleri bir gelenek oluşturarak sonra gelenleri şartlandırdı.

Artık, benim için talebelik bitmiş ve ilim yapma dönemi başlamıştı. 1956 yılı sonunda Ankara İlahiyat Fakültesi'nde İslam felsefi asistanı oldum. Doktora tezim "Kur'an'a Göre İman Esaslarının Tespit ve Müdafası" idi. Dört sene gece gündüz Kur'an'ın belagati, felsefi, semantiği ve metodu üzerinde çalıştım. İlk tespit ettiğim ve sonuca vardığım mesele kadere inanmanın Kur'an'da olmadığı idi.

Müslümanların ilk üç asırdaki bilgi, kültür ve özellikle hüküm kaynaklarını tarihî sıralamaya göre, şöyle tespit etmek kültür tarihinde de uygundur: İlk nesil Müslümanları dönemi, İkinci nesil Müslümanları dönemi, Üçüncü dönem Müslümanları, Dördüncü dönem İslam dünyası.

- İlk nesil Müslümanları dönemi - Hz. Muhammed ve sahabe devri (610-660): Hz. Muhammed'in bilgi kaynağı aklı ve Kur'an idi. Sahabenin bilgi ve hüküm kaynağı ise; 1. Kur'an-ı Kerim, 2. birkaç hadis ve 3. kendi akliselimleri idi. Her şeye Kur'an hakimdi. Her hükmün kaynağını Kur'an'da bulma gayreti içerisinde idiler. Eğer Kur'an'da bulamamışlarsa hadise giderlerdi. Kur'an'da olan bir konuda hadise gitmezlerdi. Bu, yarım asır kadar; büyük sahabenin hayatı boyunca devam etti. Aklın dışında tek kaynak Kur'an olduğu için; akılları, anlayışları şartlanmış olmayıp gereği kadar düşünce ve anlama hürriyetine sahiptiler.

- İkinci nesil Müslümanları dönemi (660-761): Genç sahabe nesli ile başladı ve genç tabiin döneminin sonuna kadar bir asır sürdü. Bu dönemde İslam'ın hüküm kaynağı, Kur'an ve hadis idi. Hadis bu dönemde çoğaldı ve Kur'an'a hakim oldu. Kur'an'da olan hususlarda bile hadise gidildi, bu durum hadisin Kur'an'a hakim olması neticesini doğurdu. Bir hükmün hem Kur'an'da hem de hadiste olması hâlinde başvuru kaynağı hadis oldu. Böylece hadis hem

Kur'an ayarında tutuldu hem de ona hakim kılındı. Eğer bir hüküm hadiste varsa, ayrıca Kur'an'da da var olup olmadığına bakılmadı. Kur'an hadise göre anlaşılacak kaidesi kondu ve Kur'an'ın yerine hadis geçirildi. Oysa, bu durum sahabenin metoduna aykırı idi. Ayrıca Kur'an'ın metodu da, felsefesi de buna muhalif bir durumdadır. O zamandan günümüze kadar bunun, yani Kur'an'ın metodunun terk edildiğine dikkat çekilmedi. Üçüncü hüküm kaynağı olarak ileri gelen sahabenin sözleri ortaya çıktı. Önce onlara Hz. Muhammed'in sözü gibi değer verildi ve sonra onlar da hadis yerine geçti. Bu suretle hadis ve daha çok da Kur'an geride ve gölgede kaldı. Çünkü artık Müslümanlarda bir kültür gelişmesi de, anlayışı da gelenek hâline gelmişti. Dördüncü kaynak olan akliselimin sahası daraldı. Onun sahasını ve anlayış açısının boyutunu uydurma hadis ve sahabenin sözleri doldurdu.

- Üçüncü dönem Müslümanları (767-864): Müslümanların bilgi ve hüküm kaynakları, ikinci dönemdeki kaynaklara ek olarak mezhep imamlarının içtihatları ve fikirleri ile beş kaynağa ulaştı. Bunlar: 1. Kur'an. 2. Hadis, 3. Sahabenin sözleri, 4. Tabiin (ikinci nesil) sözleri, 5. Müçtehit imamların sözleri.

- Dördüncü dönem İslam dünyası - Taklit dönemi (864-1997): Kaynaklar teke indirildi. Bu şöyle oldu. Birinci dönemde Kur'an, ikinci dönemde hadis, üçüncü dönemde imamların içtihatları hakim oldu. Bu da mezheplerin teşekkülünü meydana getirdi. Hadis Kur'an'ı geri plana itti, içtihatlar yani mezhepler de hadisi geri plana itti. Böylece Kur'an daha da gerilerde kalmış oldu. Birinci dönemde bir meselenin hükmünü öğrenmek için Kur'an'a gidilirdi. İkinci dönemde yalnız hadise gidilmekte idi; üçüncü dönemde beş kaynağa gidildi; dördüncü dönemde ise yalnız içtihatlarla yani fıkha gidildi. Bugün dahi İslam dünyası bu dördüncü dönem fıkının hakimiyetindedir. Beş kaynak bire indirildi. Biz şimdi din kaynaklarını akıl, Kur'an ve olay (durum) olarak ele alacağız.

Sonuç: İslam dininin hüküm kaynağı yalnız müçtehitlerin sözleri ve fikirleri olarak somutlaştı. Ne Kur'an ne hadis ne de akıl kaldı. Bu üçü de devreden çıktı. Sahabenin sözleri ile müçtehitlerin içtihatları birbiriyle kaynaşarak fıkıh bilimini ve birikimini yani anlayışlarını -sahabe ve müçtehitlerin anlayışlarını- oluşturdu. Bu üçüncü dönemde yani hicretin üçüncü asrında (miladi dokuzuncu asır) fıkıh mezhepleri kuruluşlarını bu şekilde tamamlamış olup, kırılmayacak ve aşılamayacak çerçevelerini ve kale bentlerini pekiştirdiler.

Din deyince elimize fıkıh kitaplarını tutuşturdular. Kur'an, anlamadan okunmak ve ahirette sevap alacak şekilde kelimeleri telaffuz edilmekten ibaret kaldı. Tarihte ve son iki asrın içinde bazı âlimler fıkıh barajını aşıp Kur'an'a ulaşmak istediler. Ancak, bunların bir kısmı fıkıh barajını aşmış olsa da hadis barajında takıldılar. Onu aşıp Kur'an'a ulaşamadılar. Son zamanlarda fıkıh dışındaki, ilim, ahlak gibi konularda Kur'an'a ulaşmaya, Kur'an üzerinde çalışmaya başlanmıştır. Ne var ki fıkıh hususunda hâlâ Kur'an'a ulaşmayıp da fıkıhtaki zamana ve mekana bağlı bazı yanlış anlayışların ve hükümlerin değişmesi gerektiği üzerinde pek az kimse durdu ve duruyor. Ama yoğun ve ciddi bir çalışma olmadığı için bunun görüşlere etki etmediğini söylemek mümkündür.

İşte biz, fıkıhı aşip doğrudan Kur'an'a gitmeyi ve ondan başlamak üzere amaç edindik. Bu metodun, İslam'ın yeniden hayata geçirilmesini ve hayat dini olmasını sağlayacağından eminiz. Önceki büyük âlimlerin Kur'an anlayışları bize yardımcı oldu ve ışık tuttu. Böyle yapmakla usulî-fıkıhın ilk kaidesini de uygulamaya koymuş oluyoruz. Önce Kur'an, sonra sağlam hadis ve üçüncü olarak akıl, temel bilgi ve hüküm kaynağıdır. Fıkıh kitaplarını aşip hadise ve Kur'an'a ulaşmak kitaplara mahkum olanların işi olmayıp, kitaplara hakim olanların işi ve görevidir. Bunu yapabildikleri hâlde çeşitli sebeplerden dolayı bu görevlerinden kaçınıyorlarsa, dinin